

Література:

1. *Заставний Ф.Д.* Депресивні регіони, поселення й галузі. Економіка України: проблеми, оцінки, прогнози.- Географія та основи економіки в школі.- №5-6, 2004.
2. *Сухий П.* До питання про сучасні регіональні особливості реформування сільського господарства // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія.- Тернопіль, 2005.- №2.- С.133-137.
3. *Прокопа І., Шепотько Л.* Депресивність аграрних територій: український вимір. – Економіка України.- №7, 2003.- С.59-66.
4. *Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Максимюк О.П.* Типологія як наукова основа державної політики підтримки села // Українське село: вихід з кризи. – К.: ІЕНАНУ, 1994. –130 с.

Summary:

Lesya Zastavetska. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL SETTLEMENTS IS IMPORTANT PRE-CONDITION OF PERFECTION OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DIVISION OF REGION

The role of development of socially-production sphere is in-process reflected in forming of new administrative-territorial device in Ukraine (on the example of region of Podillya)

УДК 338;91(447)

Марія СМАКУЛА

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Перехід до ринкових відносин, структурні реформи в економіці, які відбуваються в нашій державі ще надто повільно, трансформація відносин власності та їх декларативний характер, особливо в аграрному секторі економіки, відбуваються на фоні глибокої та затяжної соціально-економічної кризи. Сучасний стан функціонування економіки України, обсяги промислового і сільськогосподарського виробництва аж ніяк не відповідають масштабам її природо-ресурсного і трудового потенціалу. Однак, якщо природні умови та ресурси можуть бути залучені у виробництво для задоволення потреб суспільства, то за рахунок живої праці забезпечують матеріальні основи життєдіяльності людини. Фактично ефективне використання живої праці є запорукою відповідного рівня життя населення, який безсумнівно відіб'ється на процесі його відтворення. Інакше кажучи, якісні і кількісні параметри відтворення населення, і в т. ч. його працездатної частини, залежать у першу чергу від здатності суспільства забезпечити нормальні умови його життєдіяльності.

Особливо це помітно у сільській місцевості, тобто у всій населеній території країни та її регіонів, що знаходяться за межами міських населених пунктів, з її природними та агропромисловими ландшафтами, населенням, населеними пунктами сільського типу тощо.

Більшість теоретичних, методологічних і методичних положень концепції повної і раціональної зайнятості, яка існувала в радянській економіці, вимагають перегляду, переосмислення з огляду на зміну суспільних відносин. Особливо актуальними і найменш розробленими є питання, що стосуються закономірностей формування трудового потенціалу регіонів та функціонування регіональних ринків праці. Такі дослідження необхідні для визначення основних напрямів комплексного соціально-економічного розвитку регіонів. Вони повинні стати основою базою для розробки механізму управління ринком праці, що здійснював би контроль його стану, знімав соціальне напруження, підтримував гармонію між попитом і пропозицією робочої сили.

У першому значенні категорії "трудоий потенціал" фіксується її якісний аспект: констатується той факт, що у того чи іншого індивіда є працездатність і що на основі цієї працездатності може бути сформована робоча сила. Цей вид трудового потенціалу ми

назвемо "трудоий потенціал індивіда". Кількісна сторона цього виду потенціалу виявляється тоді, коли визначається чисельність людей, які володіють працездатністю, - людські ресурси суспільства (регіон, область, район, колектив і підприємство тощо). Це екстенсивна кількість трудового потенціалу.

У другому видовому значенні категорії "трудоий потенціал" розкривається інтенсивна кількісна сторона даної категорії. Вона виражається рівнем продуктивної здібності чи продуктивної потенції одного працівника, потенціальним рівнем продуктивності праці, який на даний час може бути забезпечений працівником. Трудоий потенціал у даному випадку показує ту частину людських ресурсів, яка реально може бути використана в продуктивній діяльності в умовах, що склалися.

Нарешті, третій вид трудового потенціалу, який виникає на основі розвитку робочої сили, що вже зайнята в сфері продуктивної діяльності, можна назвати "трудоим потенціалом працівника" (на відміну від трудового потенціалу індивіда). Трудоий потенціал працівника характеризує резерви інтенсивної кількості робочої сили працівника, резерви його людського потенціалу.

Питання формування і використання трудового потенціалу регіонів знаходять дедалі більшого відображення в науковій економічній літературі, однак для повного (комплексного) вирішення поставленої проблеми слід зосередити багато зусиль. Так, при дослідженні ринків праці недостатня увага надається їх територіальній структурі, інфраструктурним агломеративним зв'язкам, що відображають процес взаємодії структурних елементів систем виробництва та розселення. На стадії становлення перебувають дослідження локальних ринків праці.

Проблема відтворення населення і особливо його працездатної частини набула державної ваги і стала об'єктом уваги президентської адміністрації. Про це свідчить Указ Президента України "Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року" від 3.08.1999 р. № 958/99, який зобов'язує Кабінет Міністрів України у шестимісячний термін розробити і подати на розгляд Верховної Ради України проект Державної програми розвитку трудового потенціалу в Україні на 2000-2010 рр.

Результатом трансформації форм власності і структури суспільного виробництва, що відбувалися в Україні протягом останнього десятиліття, став перерозподіл трудових ресурсів за видами зайнятості. Відбулося зростання різних форм безробіття, посилення трудових міграційних процесів.

У сучасних умовах ситуація в подільському регіоні склалася досить складною, хоча деякі її аспекти на фоні держави не дають підстав для категоричних тверджень. Так, у Тернопільській, Хмельницькій і Вінницькій областях показники народжуваності й смертності порівняно із середньо-республіканськими є сприятливішими і свідчать про те, що формування трудового потенціалу в цих областях відбуватиметься в кращих умовах. Тому для того, щоб трудоий потенціал розвивався, в практичних заходах щодо його збереження і створення умов для відтворення необхідно в першу чергу враховувати регіональні особливості демографічної ситуації, рівень життя населення, сучасний стан ринку праці і тенденції його розвитку на перспективу.

Трудові ресурси села – це частина сільського населення, що володіє здібностями до суспільне корисної праці в усіх сферах людського буття, включаючи демографічний аспект, тобто здатність селян до самовідтворення. Критерієм кількісного визначення трудових ресурсів виступають встановлені законодавством межі працездатного віку населення. Згідно з чинним законодавством, за віковим критерієм до трудових ресурсів належать чоловіки віком 16-59 років і жінки віком 16-54 років, за винятком інвалідів I і II груп цього віку. З 1992 р. Верховна Рада України встановила для трактористів-машиністів, доярок і свинарок нижчу на 5 років верхню вікову межу працездатності. Така ж пільга надається жінкам, що народили і виховали п'ятеро і більше дітей. У законодавчому порядку на 5-10 років (залежно

від групи інвалідності) знижена верхня межа працездатності для учасників ліквідації Чорнобильської аварії та для осіб, що проживають на забруднених радіонуклідами територіях України. Виходячи з цього для визначення абсолютної кількості трудових ресурсів сільського населеного пункту, сільської ради, адміністративного району, області, країни в цілому за віковим критерієм необхідно чисельність чоловіків і жінок працездатного віку, що постійно проживають у сільській місцевості, зменшити на кількість інвалідів I і II груп, трактористів-машиністів віком 55-59 років, доярок і свинарок віком 50-54 років, учасників аварії на Чорнобильській АЕС, що мають пільгові умови виходу на пенсію. Інформаційною базою для визначення абсолютного розміру трудових ресурсів села на мікрорівні (населений пункт – сільська рада – адміністративний район) виступає сільрадівська звітність (форма № 9 "с") про чисельність наявного сільського населення станом на 1 січня року, а також дані оперативного обліку населення в сільських радах, підприємствах і організаціях, розташованих у сільській місцевості, про чисельність працівників. Розподіл трудових ресурсів села за сферами зайнятості.

За сферами зайнятості трудові ресурси села поділяються на дві основні групи: зайняті в усіх сферах економічної діяльності та зайняті поза суспільним виробництвом (особи індивідуальної трудової діяльності, служителі релігійних культів та ін.). Зайняті в усіх сферах економічної діяльності у свою чергу поділяються на зайнятих у галузях економіки і зайнятих в інших сферах економічної діяльності. Перші включають працівників сфери матеріального виробництва та невиробничої сфери. До зайнятих у сфері матеріального виробництва належать працівники промисловості, сільського та лісового господарства, будівництва, транспорту і зв'язку, торгівлі, громадського харчування, матеріально-технічного постачання, збуту і заготівлі. До зайнятих у невиробничій сфері належать працівники житлово-комунального господарства та невиробничих видів побутового обслуговування населення, охорони здоров'я, фізкультури і соціального забезпечення, освіти, культури, мистецтва, науки і наукового обслуговування, фінансування, кредитування і страхування, апарату органів державного та господарського управління кооперативних і громадських організацій.

Територіальний перерозподіл здійснюється шляхом міграції населення. Він може бути стаціонарним, якщо мешканці села змінюють постійне місце проживання, сезонним - за умов тимчасового (сезонного) переміщення селян з метою сезонної трудової діяльності без зміни постійного місця проживання. Якщо кількість трудових ресурсів одного населеного пункту збільшується або зменшується за рахунок носіїв робочої сили інших населених пунктів, але в межах сільської ради, – це внутрішньосільрадівський перерозподіл, якщо між населеними пунктами району (районів) – внутрішньорайонний (міжрайонний), між населеними пунктами області (областей) – внутрішньообласний (обласний), між населеними пунктами зони (регіону) – внутрішньозональний (міжзональний), або внутрішньорегіональний (міжрегіональний) перерозподіл трудових ресурсів. Якщо зміна кількості трудових ресурсів села стосується території інших країн – це міждержавний перерозподіл трудових ресурсів. Він пов'язаний з міждержавною міграцією населення. Територіальний перерозподіл трудових ресурсів села – важливий критерій регіонального розміщення продуктивних сил.

Міжгалузевий перерозподіл трудових ресурсів характеризується кількісною зміною носіїв робочої сили різних галузей. Він, як і територіальний перерозподіл, здійснюється на всіх рівнях управління народним господарством. На макрорівні – коли працівники однієї галузі переходять працювати в іншу галузь, наприклад, працівники аграрної сфери переходять працювати в несільськогосподарські галузі народного господарства. Міжгалузевий перерозподіл на макрорівні зі зміною постійного місця проживання працівників і без неї, а на мікрорівні – кількісною зміною працівників різних галузей в межах одного господарства, наприклад, кількісною зміною працівників рослинництва, тваринництва, підсобних підприємств і промислів. Він здійснюється, в основному, без зміни

місця проживання працівників. Міжгалузевий перерозподіл трудових ресурсів села – важливий інструмент оптимізації забезпеченості галузей робочою силою. Формування та якість трудових ресурсів аграрної сфери. Природною основою формування трудових ресурсів аграрної сфери є сільське населення. За рахунок молодого покоління (осіб, що досягли працездатного віку) воно, в основному, наповнює трудовий потенціал сільського господарства. Крім сільського населення, джерелом формування трудових ресурсів аграрної сфери виступають кваліфіковані робітничі кадри і спеціалісти сільського господарства, що проходили професійну підготовку в ПТУ, на курсах, у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах, включаючи вихідців з міста. Якість трудових ресурсів аграрної сфери характеризується такими основними показниками: фізичним здоров'ям працівників, середньою тривалістю їх життя, статево-віковою структурою, загальноосвітнім та професійно-кваліфікаційним рівнями, міграційною та соціальною мобільністю та ін. Кожен з цих показників вимірюється відповідними величинами.

До основних показників, що характеризують використання трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах (СП), належать такі: коефіцієнт залучення членів СП до громадського господарства (відношення кількості працівників СП до наявної їх чисельності), трудова активність працівників (кількість днів, що працює член СП в громадському господарстві протягом певного проміжку часу: рік, квартал, місяць). Дані показники доцільно обчислювати щодо основної робочої сили СП – осіб працездатного віку. На основі цих показників обчислюються похідні вимірники використання ресурсів живої праці в СП, зокрема коефіцієнт сезонності використання фонду робочого часу протягом року, місяця, зміни, продуктивність праці та інші показники, що в сукупності та взаємозв'язку становлять систему використання трудових ресурсів. Їх можна обчислювати як стосовно всіх працівників, так і щодо їх статево-вікових і професійно-кваліфікаційних груп. На їх основі можна визначити невикористані цілорічні або сезонні резерви робочої сили підприємства, галузі в результаті неповного залучення членів СП до громадського господарства або неповного використання фонду їх робочого часу. Що стосується маломобільних для суспільного виробництва груп трудових ресурсів – підлітків та осіб похилого віку, то такі показники – допоміжна характеристика використання трудових ресурсів у СП. Інформаційною базою для визначення показників використання трудових ресурсів у СП на мікрорівні є оперативний облік та звітність цих підприємств, на макрорівні – матеріали офіційної статистики.

Основними показниками сезонної зайнятості сільського населення та працівників аграрної сфери виступають: коефіцієнт сезонності залучення селян або працівників аграрної сфери до суспільного виробництва, що визначається як відношення кількості зайнятих у суспільному виробництві в період "пік" до середньорічної їх чисельності. Він може бути обчислений і як співвідношення кількості відпрацьованих селянами або працівниками-аграріями людино-днів у суспільному виробництві відповідно до їх середньорічних показників. Розмах (амплітуда) сезонної зайнятості сільського населення (працівників аграрної сфери) – це різниця між чисельністю зайнятих або кількістю відпрацьованих людино-днів у суспільному виробництві в період "пік" та у період мінімального праценапруження. Вона вимірюється натуральними величинами – кількістю осіб або відпрацьованих людино-днів із урахуванням коефіцієнта нерівномірної зайнятості селян (працівників аграрної сфери), що визначається як відношення кількості зайнятих або відпрацьованих людино-днів у звітному періоді до попереднього. На основі цих показників необхідно розробляти й реалізувати заходи щодо пом'якшення сезонної зайнятості сільського населення та працівників аграрної сфери, спрямовані на зниження коефіцієнта сезонності та зменшення амплітуди сезонності використання праці.

Важливою умовою соціально-економічного розвитку України та її регіонів в період переходу до ринкових відносин є проведення раціональної політики регулювання ринку

праці. Вона передбачає регулювання попиту на робочу силу внаслідок проведення ряду заходів. В умовах праценадлишковості вони можуть бути такими: збільшення пропозицій робочих місць у різних галузях; стимулювання малого бізнесу; розширення часткової зайнятості (неповний робочий тиждень, гнучкий графік роботи, збільшення тривалості відпусток); регулювання процесів вивільнення робочої сили на основі цілеспрямованого здійснення структурних зрушень в Україні та її регіонах; перепідготовка кадрів на замовлення підприємств для забезпечення їх потреб з врахуванням майбутнього економічного піднесення; тимчасове працевлаштування персоналу підприємств, які перебувають на реконструкції і зацікавлені у збереженні кваліфікованої робочої сили, на новостворених малих підприємствах, що випускають товари широкого вжитку, надають послуги населенню і виробництву; управління міграційними процесами населення та інше. Заходи могли б пом'якшити негативні соціальні явища, які виникають у перехідний період до ринку і пов'язані з різким збільшенням непрацевлаштованого населення.

Досягнення найбільш економічно ефективною зайнятості населення можливе лише за умови підвищення рівня соціально-економічного розвитку України та її регіонів. Останній є головною умовою створення додаткових робочих місць, повнішого використання трудового потенціалу. Для здійснення цієї умови доцільно здійснити структурну перебудову в економіці, яка передбачатиме ефективне використання трудового потенціалу. При її здійсненні необхідно враховувати, що додаткові робочі місця можуть бути створені за таких умов: активізації діяльності наявних промислових підприємств шляхом їх перепрофілювання, диверсифікації та технічного переозброєння виробництва; створення малих підприємств для переробки місцевої (сільськогосподарської, будівельної) сировини у малих міських поселеннях та великих селах; розширення мережі підприємств, які займаються виготовленням товарів широкого вжитку, ремонтом сільськогосподарської техніки і транспортних засобів, виготовленням запасних частин до них, наближення цих підприємств до споживачів (в сільській місцевості); активного розвитку нових форм господарювання, зокрема збільшення кількості кооперативів, спільних підприємств із залученням іноземного капіталу у різних галузях господарства; розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності населення, у першу чергу, в населених пунктах із значним надлишком трудових ресурсів; розширення асортименту послуг, головним чином, у сільській місцевості та малих міських поселеннях; реформування відносин власності у сільському господарстві шляхом створення фермерських господарств.

Література:

1. *Брич В.Я.* Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення. Методологія, практика, шляхи вирішення: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003.
2. *Качан Є.П.* Розвиток трудового потенціалу регіону: сучасні тенденції та інтереси суспільства // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. – Випуск 3. – 1999. – С.18-21.
3. Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 р.: Схвалено Указом Президента України від 3 серпня 1999 р. № 958/99 // Офіційний Вісник України. – 1999. - №31. – Ст. 1608.

Summary:

Smakula M. TO THE QUESTION HAVE FORMING AND REALIZATION OF LABOUR POTENTIAL IN RURAL MISTSEVOSTI.

Considered questions of forming and realization of labor potential in rural locality in the modern terms of development of the Ukrainian state. The basic constituents of part and aspects of forming of labor potential are analyzed in rural settlements.